

PREDPOKLADY A MIESTO SPOLOČENSKOVEDNÉHO VÝSKUMU V INTEGRAČNÝCH PROCESOCH SÚČASNEJ VEDY

JÁN BODNÁR, Ústav filozofie a sociológie SAV

BODNÁR, J.: Presuppositions and the Position of Social Sciences in the Integrative Processes of Contemporary Science. *Filozofia* 39, 1984, No. 5, p. 537—550.

In the paper the presuppositions and the preparedness of the sphere of social sciences as a whole to participate in the research programs of the complex interdisciplinary character, to join in the integrative processes in science and scientific knowledge are analyzed. Attention is also paid to the analysis of the contemporary stage of theoretical and methodological reflections of this problem in the Western philosophy of science (post-positivism). In the end of the paper the author outlines a project of integrative trends and he evaluates the role of the theories of medium stage of universality in integrative processes.

Pre súčasný vývoj vedy a vedeckého poznania sú charakteristické dve tendencie. Prvá sa prejavuje v úsilí prekonať prevládajúci extenzívny trend tohto rozvoja presadzovaním *komplexných, interdisciplinárnych* prístupov vo vedeckovýskumnej činnosti. Vymieňuje si ju potreba sústreďovať výskumnú aktivitu na riešenia problémov, resp. výskumných programov komplexného charakteru, vyžadujúcich participáciu viacerých vedných disciplín z tej istej alebo i rôznych vedných oblastí (napr. výskum biosféry, životného prostredia, ochrany zdravia a pod.).

Druhá tendencia úzko súvisí s prvou, fakticky tvorí jej teoretickú a metodologickú bázu a jej základ tvorí idea *integrácie, syntéz* vo vede a vedeckom poznaní. Napriek diferencovaným názorom na podstatu, priebeh a doterajšie výsledky integračných procesov existuje viac-menej úplná zhoda v stanovisku, že ide o mimoriadne závažný, zložitý jav vo vnútornom vývine vedy a vedeckého myslenia. Podľa B. M. Kedrova možno v súvislosti s integráciou hovoriť o „... hlbokšej, základnej, kvalitatívnej zmene v samotnej štruktúre vedeckého poznania, o plnom pre-

vrate v metodológii vedy v tom, že sa začína lámať vekmi utvrdzované členenie vied na oddelené oblasti a rodí sa principiálne nový prístup k samotnému základu toho, čo sa nazýva veda“. (1, s. 36)

S integračnými tendenciami sa môžeme stretnúť aj v predchádzajúcich etapách vývinu vedy, avšak je potrebný značný stupeň „zrelosti“ vedy, aby sme mohli hovoriť o integrácii v pravom slova zmysle. Inak povedané, určitá zrelosť teoretickej, metodologickej a experimentálnej bázy tvorí základný, vnútorný predpoklad pre kvalitatívne nový trend vo vývine vedy, trend, v ktorom práve integrácia, rozsiahle syntézy sú určujúcou podmienkou intenzifikácie vedeckovýskumnej činnosti, urýchleného zavádzania výsledkov vedy do praxe.

Realizácia komplexných, interdisciplinárnych prístupov, integračných trendov závisí prinajmenej od troch závažných predpokladov: 1. Je to vysoko rozvinutá ekonomická báza spoločnosti, vysoká úroveň jej riadenia vo všetkých parametroch jej dynamického rozvoja. Takýto stav viac-menej bezprostredne navodzuje potrebu intenzifikácie vedecko-technického rozvoja a to predovšetkým v smere jeho komplexnosti, vnútornej návaznosti, prepojenosti jednotlivých zložiek. 2. Ďalej je to silná a rozvinutá vedeckovýskumná základňa — silná predovšetkým v smere jej teoretických potencií, umožňujúcich predstih teórie pred výrobou, praxou. 3. A je to stupeň pripravenosti, kvalifikovanosti kádrov realizovať integrovanú vedeckovýskumnú činnosť. Máme na mysli jednak prípravu odbornú, vyznačujúcu sa hlavne tvorivým myslením, jednak prípravu psychickú, morálnu, pre prácu vo výskumných kolektívoch, interdisciplinárnych útvaroch a pod.

Jadro nášho príspevku tvorí úvaha o súčasných predpokladoch a pripravenosti spoločenskovedných disciplín a spoločenskovednej oblasti ako celku vstupovať do výskumov komplexného, interdisciplinárneho charakteru, zapájať sa do integračných trendov. Je totiž už dnes evidentné, že v podstate neexistuje problém komplexného, interdisciplinárneho charakteru, ktorý by bolo možné efektívne riešiť bez účasti tej-ktorej spoločenskovednej disciplíny alebo komplexu spoločenskovedných disciplín.

Existujú podmienky a predpoklady *spoločné* všetkým vedným disciplinám participujúcim na výskumoch interdisciplinárneho charakteru alebo vstupujúcim do integračných procesov. Zmienime sa o nich na ďalších stranách. A predsa špecifický objekt výskumu vyžaduje určitú *špecifikáciu* teoretických a metodologických prístupov, charakteristickú pre tú-ktorú vednú oblasť (oblasť výskumu neživej, živej prírody, spoločnosti) ako aj pre príslušné vedné disciplíny. Vyplýva to z tézy o kvalitatívne odlišných formách pohybu hmoty. A predsa, ako sa zdá, zosúladenie a pochopenie súvislosti a vnútornej jednoty tejto tézy s tézou o *jednote* materiálneho sveta robí až doteraz značné ťažkosti marxistickým teoretikom a metodológom vedy. Svedčia o tom recidívy po-

zitivizmu, mechanizmu a stále úspešná idea redukcionizmu aj na pôde marxistickej vedy.

Aby sme hlbšie nazreli do celkovej problematiky, ktorej je venovaná naša úvaha, budeme postupovať tak, že najprv načrtne historické pozadie i súčasný stav teoretických a metodologických úvah o postavení spoločenských vied na pôde buržoázneho myslenia. Potom budeme venovať pozornosť tým otázkam marxistickej teórie a metodológie spoločenských vied, ktoré bezprostredne súvisia s témou nášho príspevku.

☆☆☆

Filozofiu R. Descarta považujem za jeden z najvýznamnejších medzníkov na hraniciach stredovekej a novovekej filozofie. Azda nikto tak jasne nenačrtnol deliacu čiaru medzi nimi a nenaznačil s takými ďalekosiahlymi dôsledkami teoretické a metodologické východiská pre ďalší vývin myslenia ako Descartes. Postihol hybné sily rodiacej sa kapitalistickej spoločenskej formácie a načrtnol myšlienkový projekt, ako ich uvoľniť. Predovšetkým išlo o to, uvoľniť priestor rozvoju prírodných vied, urobiť koniec monopolu teológie, scholastiky a ich ideologickým nástrojom. V tomto boji za emancipáciu vedeckého poznania sa však zrodila a postupne sformovala aj teoretická a metodologická platforma pozitivistického scientizmu. Jej základný náčrt nachádzame sformulovaný v druhom pravidle karteziánskej metódy: „... rozdeliť každú ťažkú otázku ... na čo najväčší počet jednotlivých otázok tak, aby sa dali čo najlepšie riešiť“. (2 s. 35) Descartes akoby postrehol nepoužiteľnosť tejto teoretickej a metodologickej osnovy na oblasť humanitných vied; načrtnol vo svojej metafyzike ideu bifurkácie tzv. hmotnej a duchovnej substancie, ideu, ktorá mala ukázať nepreklenuteľnú priepasť medzi prírodnými, tzv. exaktnými vedami a spoločenskými tzv. duchovnými vedami.

Aj keď platí, že v podstate každý významnejší smer buržoáznej filozofie disponuje viac alebo menej vlastnou teoreticko-metodologickou platformou skúmania a interpretácie javov skutočnosti, predsa sa nám zdá, že z descartovskej tradície sa sformovali na pôde idealistického spôsobu uvažovania dva globálne teoreticko-metodologické prístupy.

Prvý prístup fakticky iba vyvodzuje konzekvenciu z Descartovej bifurkačnej ontológie a zdôrazňuje neprekonateľnú priepasť medzi fenoménmi prírodovednej a spoločenskej reality a tým aj metódami ich skúmania. V ontologickej rovine uvažovania sa postuluje jedinečnosť duchovnej sféry a v rôznych variantoch sa skúma jej podstata, prejavy, danosti. Jadrom sporu sa stáva otázka, či duchovná podstata, jej prejavy sú prístupné racionálnej analýze, či majú racionálnu štruktúru (Hegel, Husserl a i.), alebo sú iracionálnej povahy a prostriedkami ich poznania je intuícia, zrenie a pod. (Bergson, filozofia života a pod.). V takomto zmysle sa najmä v Nemecku koncipuje oblasť tzv. duchov-

ných vied, absolútne oddelených od prírodných vied čo do spôsobu prostriedkov a metód bádania, vied s axiologickým ekvivalentom neporovnateľne vyšším ako prírodné vedy. Práve v onom prístupe sa ujala hierarchizácia jednotlivých spoločenskovedných disciplín, v ktorej umeňovedné, literárnovedné disciplíny sa nadradujú iným, „moderným“ odborom pre ich sklony k experimentovaniu, testovaniu, formalizácii a pod.

V súčasnej konfrontácii s buržoáznymi metodologickými koncepciami sa tento prístup postupne dostáva do pozadia, aj keď v sporadických krízach buržoázneho myslenia znova, v nových a nových podobách ponúka svoje prednosti pred tzv. scientistickým prístupom.

Ide o druhý prístup, ktorý čo do svojich ambícií, ale i významu stojí dnes v popredí a vyžaduje si zvýšenú pozornosť. Aj v tomto prípade je prameňom Descartes, predovšetkým citované druhé pravidlo jeho metódy. Jeho genézu treba vidieť v permanentných pokusoch približovať sféry prírodovedného a spoločenskovedného bádania, aplikovať spôsoby, metódy, logiku uvažovania, takú úspešnú v oblasti výskumu prírody na oblasť duchovnej, spoločenskej reality. Prečo by aj pre túto oblasť nemohlo platiť pravidlo, podľa ktorého riešenie problému vyžaduje striktné analytický postup, rozkladanie celku na časti, výklad celku z povahy jeho častí?

Takto zrela a dozrievala hlavná idea pozitivistického scientizmu, ktorá metodologicky pripravovala, pod heslami „zvedčenia“ spoločenských vied — odstránenie špecificky spoločenskovedného poznania, jeho stotožnenia s prírodovedným poznaním, a to na báze „prevediteľnosti“ výpovedí z oblasti humanitných vied na oblasť prírodných vied. Metodologickým nástrojom tejto „prevediteľnosti“ sa stal známy princíp redukcionizmu a fyzikalizmu.

Postulát metodologického redukcionizmu možno formulovať nasledovne. Tak ako k logike myslenia patrí postup od komplexných schém a im zodpovedajúcich jazykových alebo symbolických tvarov k jednoduchším až ku konečným elementárnym tvarom či výpovediam, tak k povahe faktov patrí usporiadanosť, ktorá umožňuje pomocou analýzy určiť základné zložky, tzv. atomárne alebo elementárne fakty. Bez ohľadu na to, či sú psychickej povahy, ako to tvrdí radikálny empirizmus alebo fyzikálnej povahy, ako to vyplýva z fyzikalistickej koncepcie alebo čisto mentálnej povahy — vo forme buď tzv. abstraktných entít alebo teórií — ako to hlása neoracionalizmus, v každom prípade predstavujú základný materiál poznania, východisko pre konštituovanie modelov skutočnosti.

Celkove možno povedať, že novopozitivismus si vytýčil ako hlavnú úlohu vypracovať rozvinutý, koherentný metodologický systém, ktorého prostredníctvom by bolo možné oddeliť, a to na základe presných, logických pravidiel zmysluplné, t. j. vedecké výroky od výrokov, ktoré v podstate nemajú žiadny zmysel, a preto sú nevecké. Prvá aplikácia tohto metodologického postupu, pracujúceho na báze princípov veri-

fikacionizmu, redukcionizmu, úzkeho empirizmu a indukcionizmu, bola vyskúšaná na filozofických pojmoch a koncepciách. A výsledok? Veľmi stručne: filozofické výroky sú mimo rámca použiteľnosti uvedených princípov, a preto nemajú vedeckú platnosť. Zaiste celá kategoriálna a koncepčná výbava metafyziky je výplodom voľnej špekulácie svojoľvovej generalizácie, je slovami Marxa „odtrhnutá od reálnej prírody a reálneho ducha“. V takomto zmysle chápal Engels požiadavku „zrušenia filozofie“. Materialistická dialektika však znamená oveľa hlbšiu a radikálnejšiu kritiku tradičnej filozofie, jej metafyzických systémov. Súčasne vytvára kategoriálny systém, ktorý filozofiu pozdvihuje na úroveň skutočne vedeckej teórie o najvšeobecnejších zákonoch prírody, spoločnosti a myslenia.

Úsilie novopozitivistov vyskúšať „platnosť“ ich metodologickej platformy sa nezastavilo likvidáciou filozofie. Previerka vedeckosti podľa uvedeného receptu sa postupne rozširovala na všetky spoločenskovedné disciplíny. Najprv boli od seba oddelené oblasti, v ktorých výpovede majú tzv. kognitívny charakter, od oblasti ako umenie, kultúra, v ktorých výpovede takýto charakter nemajú. Vedné disciplíny ako sociológia, psychológia, etnografia, história atď. boli zredukované na mozaiku faktov a spĺňajúcich požiadavku opisnosti a overiteľnosti a v konečnom dôsledku redukovateľnosti na atomárne alebo protokolárne výpovede.

Mohlo by sa predpokladať, že s krízou a postupným rozkladom novopozitivistického hnutia v západnej filozofii vedy stráca na význame a vplyve aj jeho metodologická platforma. Pravdu povediac, práve táto platforma prejavuje najväčšiu životaschopnosť a v rôznych modifikáciách silne ovplyvňuje súčasné vedeckovýskumné programy tak v oblasti prírodných, ako aj spoločenských vied. Fyzikalizmus totiž z metodologického hľadiska stavia na ideí možnej redukcie všetkých javov reality, vrátane mentálnych psychických, (čo znamená v sprostredkovannej aj spoločenských) na javy fyzikálne. Najvýraznejšie sa to prejavuje v tzv. „psychofyzikálnej teórii identity“, ktorú propaguje Herbert Feigl (v práci *The Mental and the Physical*, 1967). Náčrt výskumného programu vyzerá nasledovne: všetky spoločenské javy sú vo svojej podstate redukovateľné na javy psychické (sociológia je vysvetliteľná v pojmoch psychológie), psychické javy sú redukovateľné na biologické (psychológia je vysvetliteľná v pojmoch biológie, resp. fyziológie) a biologické procesy sú v podstate fyzikálnymi procesmi (biológia je vysvetliteľná v pojmoch fyziky). Feigl nepopiera existenciu mentálnych javov, procesov, tvrdí však, že sú *identické* s „podtriedou fyzikálnych procesov, ktoré sa odohrávajú v našom mozgu“. Zo známych prívržencov teórie identity, ktorí budujú na metodologickej platforme fyzikalizmu, možno uviesť logika a metodológa W. V. O. Quinea, ktorý tvrdí, že existujú iba fyzikálne entity a že to, čo označujeme ako mentálne javy, mentálne vedomé procesy, treba proste z vedeckého uvažovania „vyhnať“ (Word and Object, Cambridge, 1960).

Z toho všetkého vyplýva, že v koncepciách novopozitivismu nemôže existovať špeciálna autonómna oblasť bádania, nazývaná spoločensko-vedná oblasť a nemôže existovať ani špeciálna metodológia spoločenských vied. Pre nich existuje iba globálna metodológia, na ktorej báze sa vytvárajú metodologické postupy „prevediteľnosti“ spoločenských fenoménov na psychické a tie v zmysle princípu identity na fyzikálne. Netreba veľa fantázie na také logické dedukcie, ktoré z uvedeného vyplývajú, že napr. triedny boj je vedecky vysvetliteľný v psychologických, biologických a fyzikologických pojmoch prirodzeného výberu, boja o existenciu, v pojmoch agresie, nadvlády atď.

Fyzikalistická koncepcia a jej metodologická platforma sa veľmi často dávajú do súvislosti s koncepciou materiálnej podstaty reality, materiálnej jednoty sveta. V podstate ide o vulgárne materialistickú, mechanicko-materialistickú koncepciu, prekonanú v jej samotných základoch filozofiou dialektického materializmu. Jej vplyv pretrváva a v nejednom prípade priťahuje aj vedcov marxistickej orientácie. Preto je potrebné venovať jej pozornosť, skúmať jej metamorfózy a bojovať proti nej vo všetkých jej prejavoch.

V širokých rámcoch teoreticko-metodologickej koncepcie novopozitivismu objavili sa už vplyvy a potom výrazne v šesťdesiatych až sedemdesiatych rokoch našej súčasnosti začali sa formovať nové smery, ktoré sa snažili vyrovnáť so slabými stránkami kľúčových princíпов novopozitivismu ako radikálny empirizmus, fyzikalizmus, indukcionalizmus, verifikacionalizmus a nové teoretické i metodologické východiská celkovej scientistickej orientácie v buržoáznej filozofii vedy. Postupne sa formulovali smery s viacej alebo menej podobnou myšlienkovou orientáciou. Vo frankofónnej oblasti sa sformovala škola známa ako novoracionalizmus (J. Piaget, G. S. Bachelard a i.), v anglosaských krajinách vzniklo hnutie známe ako „historická škola“ (T. Kuhn, V. Lakatos, F. Feyerabend, S. Toulmin a i.). Celkove sa tento nový variant scientizmu v buržoáznej filozofii označuje ako „postpozitivismus“. Za jeho zakladateľa a priekopníka — pokiaľ ide o jeho základnú orientáciu a programované ciele — možno považovať Karla Poppera.

Aj keď stredobodom Popperovho záujmu sú problémy logiky a metodológie vedy vôbec, považoval za potrebné „vyporiadať sa“ aj s problematikou zameranou na skúmanie spoločenských fenoménov. Nemožno pochybovať, a dokladom toho je aj jeho práca *The Open Society and its Enemies*, ktorá prvý raz vyšla v roku 1945, že hlavnou príčinou tohto záujmu bola snaha vysporiadať sa s marxistickou teóriou spoločnosti, s historickým materializmom vôbec, živá hlbokým odporom k revolučnému socialistickému hnutiu a jeho ideológii.

Popper správne postihol metodologickú silu marxistického princípu historizmu, jeho nezastupiteľné miesto pri skúmaní spoločenských javov, procesov, v pochopení vnútorných súvislostí medzi minulosťou, súčasnosťou a budúcnosťou. Celá jeho dvojzväzková práca je v podstate kri-

tikou tohto princípu, pokusom postaviť proti nemu alternatívnu metodologickú koncepciu, tzv. metodologický nominalizmus a na jeho báze vytvorí teóriu sociálneho inžinierstva.

Najprv sa stručne pokúsime objasniť niektoré všeobecné metodologické prístupy K. Poppera. Bez toho, aby sme širšie rozoberali dôvody, Popper proti Carnapovej koncepcii striktného empirizmu kladie svoju koncepciu kritického racionalizmu, proti princípu indukcie kladie princíp dedukcie, proti princípu verifikácie princíp falzifikácie.

Avšak aj táto na prvý pohľad radikálna preorientácia scientistickej platformy mu nebráni hovoriť o jednej jedinej metodológii vied, teda metodológii, ktorá by rovnako platila pre oblasť prírodných aj spoločenských vied. „Jedinou alternatívou pre spoločenské vedy“, píše, „je úplne zabudnúť na verbálne ohňostroje a chopiť sa riešenia praktických problémov našich čias pomocou teoretických metód, ktoré sú fundamentálne tie isté pre všetky vedy. Myslím tým metódu pokusu a omylu, metódu tvorivých hypotéz, ktoré môžu byť testované a podriadené praktickému overeniu. Inak povedané potrebná je sociálna technológia, výsledky ktorej môžu byť testované sociálnym inžinierstvom.“ (3, vol. II., s. 210) Ide o recept v podstate veľmi podobný predchádzajúcim, vytvoreným na pôde pozitivistického scientizmu: vylúčiť z uvažovania kategoriálnu výbavu každej teórie o spoločnosti, predovšetkým marxistickej teórie a priblížiť „prácu“ sociálneho inžiniera k práci technického inžiniera. „Ako je úlohou inžiniera v oblasti prírodných vied konštruovať, pretvárať, dávať do chodu stroje, tak isto je úlohou sociálneho inžiniera, ktorý ovláda techniku malých krokov, navrhovať spoločenské inštitúcie, pretvárať ich a tie, ktoré boli utvorené, neustále kontrolovať.“ (4, s. 52)

Ďalším pozoruhodným východiskovým bodom Popperovej metodológie je svojrázny výklad princípu objektívnosti vo vedeckom poznávaní javov prírodnej a spoločenskej reality. Predovšetkým jednoznačne odmieta uznať späťosť objektívneho charakteru poznávania s existenciou reálnych, od subjektu poznania nezávislých zákonov spoločenského vývinu. Popper totiž zásadne odmieta existenciu takýchto zákonov. Súčasne však odmieta aj stanovisko, ktoré nazýva fikciou vedeckého Robinsona Crusoea. Podľa neho mierou objektívnosti je jedine a výlučne dohoda v postojoch a v názoroch vedcov, vedeckého spoločenstva na postup pri riešení daného problému. „... v hľadaní pravdy“, píše, „je potrebná kooperácia, ktorou dosiahneme za pomoci argumentov to, čo sa podobá objektivite“. (3, vol. II., s. 213) Pokiaľ ide o sociálny aspekt vedeckého poznania, radikálne sa stavia proti sociálnej alebo triednej determinácii v postojoch, myšlienkových postupoch vedca. Sociálny aspekt vedeckého poznania spočíva podľa neho výlučne v kooperácii spoločenstva vedcov-výskumníkov. Teória, argumentuje, môže byť iba interpersonálna, nikdy nie kolektivistická.

Za najväčší nedostatok metodológie historizmu považuje jej vnútorný súvis s tým, čo nazýva *metodologickým esencializmom*. „Metodologický

esencializmus, to je teória, podľa ktorej cieľom vedy je odhaľovať podstaty a dávať im charakter definícií.“ (3, vol. I., s. 26) V návaznosti na tento metodologický prístup historizmus údajne postuluje tézu, že „... dejiny sú kontrolované zákonmi vývinu a ich odhalenie umožňuje predpovedať budúcnosť ľudstva“. (3, vol. I., s. 6) Marx údajne „pomýlil časť ľudí vierou, že historické proroctvo je vedecká cesta riešenia spoločenských problémov“. Je evidentné, že pre Poppera je neprijateľná téza o jednote logického a historického, téza, ktorá tvorí vedecký základ pochopenia a myšlienkovej rekonštrukcie skutočností, výkladu vývinu dejín.

Protí tzv. metodologickému esencializmu stavia metodologický nominalizmus. Stavia ho na zásade, že cieľom vedy nie je odhaľovať podstatu vecí, javov, procesov objektívnej reality, ale opis toho, ako sa vec, procesy prejavujú a najmä aké sú pravidlá ich správania. „Úsilie vedca“, píše, „nesmeruje k odhaleniu absolútne istých teórií, ale k objavovaniu stále lepších teórií, ktoré môžu byť podrobené stále prísnejším skúškam.“ (3, éol. I., s. 26) „Metodologický nominalizmus“, píše ďalej, „je dnes všeobecne uznávaný v prírodných vedách. Problémy spoločenských vied na druhej strane sú z väčšej časti pod vplyvom esencialistických metód. To je podľa môjho názoru hlavná príčina ich zaostávania.“ (3, vol. I., s. 27)

Metodologický esencializmus a nominalizmus v interpretácii K. Poppera pomerne dobre vystihujú ťažisko dlhotrvajúcich a v podstate neriešiteľných sporov v buržoáznej teórii a metodológii vied. Sú tiež jednou z príčin, že doteraz tu nebola vypracovaná ucelená teoreticko-metodologická koncepcia spoločenských vied, že samotný pojem „spoločenské vedy“ buď absentuje, alebo je príliš vágne, neurčito definovaný (sociálne vedy, humanitné vedy, duchovné vedy a pod.). V inej verzii, no na blízkej myšlienkovej platforme, sa s podobným sporom stretávame aj v rozsiahlej antológii, ktorú pripravila May Brodbecková pod názvom: *Tradings in the Philosophy of Social Sciences*. (7) Aj v tejto práci je pojem „sociálne vedy“ veľmi neurčitý a konfúzny. V teoreticko-metodologickej rovine uvažovania sa tu vedie spor medzi analogickou koncepciou „holizmu“ a koncepciou „metodologického individualizmu“. O jeho neplodnosti svedčia najmä tie časti práce, v ktorej je venovaná pozornosť sociologickej problematike (IV. časť).

*

Je známe, že zatiaľ existuje aj u nás značná absencia syntetických prác, ktoré by skúmali teóriu a metodológiu spoločenských vied v komplexnej podobe a v jej integratívnej funkcii. Vieme tiež, že existuje aj určitá skepsa v otázke možnosti vytvorenia ucelenej a koherentnej metodológie spoločenských vied. Vychádza sa pritom zo zložitosti a špecifickosti spoločenských zákonov, z mnohoznačnosti vzťahov medzi vednými odbor-

mi a oblasťami v celkovom systéme vied i zo zvláštneho postavenia napr. filozofie k týmto vedám, ako aj postavenia a špecifickej funkcie vedných odborov tzv. stredného typu (kybernetika, matematika, semiotika, všeobecná teória systémov atď.) v celkovom systéme a typológii vied.

Zatiaľ sa ku skúmaniu metodologických problémov spoločenských vied pristupuje — podobne ako je tomu v metodológii prírodných vied — z hľadiska najvšeobecnejších metodologických princípov, ktoré dáva marxistická filozofia; v metodológii spoločenských vied sa pritom kladie dôraz na metodologický potenciál historického materializmu. Súčasne z druhej strany sa skúmajú teoreticko-metodologické špecifiká jednotlivých spoločenskovedných disciplín a možností, ktorými by mohli prispieť k utváraniu jednotnej metodológie spoločenských vied. V tejto súvislosti sa stále viac do popredia tlačia možnosti využívania aparátu formálnej logiky, ale i štruktúrnej a systémovej metódy, teórií informácií, štatistiky v jednotlivých spoločenskovedných disciplínach, najmä v ekonómii, sociológii, psychológii, lingvistiky a pod., pričom sa skúmajú posuny, ktoré približujú hranice medzi vednými odbormi, vednými oblasťami a otvárajú priestor vedeckým syntézam, integračným tendenciám a konečne i priestor ideálu jednej vedy, ako ho načrtol K. Marx.

Treba sa azda zmieniť aj o určitých ťažkostiach terminologického charakteru. Ide o vymedzenie obsahu takých pojmov ako „spoločenské vedy“, „sociálne vedy“ a „humanitné vedy“. Z histórie je známa stredoveká klasifikácia vied, ktorá sa ujala a dlho sa uplatňovala aj u nás a vyjadrovala sa v pojmoch „trivium“ a „kvadrivium“. Humanitné vedy, charakterizujúce prvú skupinu, zahrňovali tieto „slobodné umenia“: gramatiku (umenie písať), dialektiku (umenie viesť spory a formulovať dôkazy) a rétoriku (umenie hovoriť). So snahou oddeľovať tzv. humanitné vedy od spoločenských vied sa v duchu tejto tradície stretávame aj v známej Britskej encyklopédii z r. 1963, v ktorej čítame: „Humanitné náuky (humanities) — to je skupina disciplín, ktoré sa čo do obsahu a metód odlišujú od prírodných vied i vied spoločenských, aj keď od týchto nie tak ostro. Táto skupina zahrňuje jazyk a literatúru (minulú i súčasnú), umenie... a v nie celkom vyhranenej podobe históriu; jej rozhraničenie medzi spoločenskými a humanitnými vedami je najviacej sporné.“ (Vol. 11 L, 1963, s. 876) V diele *Boľšaja sovetskaja encyklopédia* z rokov 1930, ale i 1952 sa termíny „humanitné“ a „spoločenské vedy“ považujú za synonymá. Avšak v kolektívnej práci sovietskych autorov, ktorá pod názvom *Metodologičeskije voprosy obščestvennych nauk* vyšla r. 1966, autori V. Ž. Kelle a M. Ja Kovalzon v štúdiu *K voprosu o klasifikacii obščestvennych nauk* píše: „Termín humanitné vedy nemožno ani zatracovať, ani stotožňovať s pojmom „sociálne“ (spoločenské) vedy. Spoločenské vedy zahrňujú do seba všetky oblasti poznania, ktorých predmetom je spoločnosť ako osobitná forma pohybu hmoty vo všetkom bohatstve a rozmanitosti jej prejavov. Avšak pojem humanitné vedy je veľmi široký. Podľa B. M. Kedrova zahrňuje spoločenské i filozo-

fické vedy. Takéto vymedzenie má podľa nás veľký význam pre klasifikáciu vied. Umožňuje vymedziť miesto filozofii i jej vzťah k prírodným a spoločenským vedám. Pri tvorbe klasifikácie spoločenských vied dialektický materializmus a filozofické otázky prírodných vied sa vyčleňujú z ostatných filozofických disciplín a nezačleňujú sa do spoločenských vied.“ (5, s. 47)

Ako vidíme, v danej otázke ide o dva značne odlišné prístupy: v prvom je evidentný vplyv tradičného chápania dichotómie medzi prírodnými a tzv. duchovnými vedami, pričom jadrom duchovných vied ostávajú predovšetkým vedy o literatúre, kultúre, umení, jazyku; moderné spoločenskovedné disciplíny ako ekonómia, sociológia, psychológia, uplatňujúce rôzne vedecké techniky, experiment, formalizácie sa jednoznačne vyčleňujú z rámca humanitných disciplín a prinajlepšom sa radia k tzv. pozitívnym vedám. V druhom prípade jadro ťažkostí treba vidieť v zložitej a stále sa komplikujúcej štruktúre spoločenských vied, v procese ich extenzívneho rozvoja. V danej situácii, myslíme si, hľadať demarkačnú čiaru medzi tzv. humanitnými a spoločenskovednými náukami v špecifických vzťahoch filozofie k prírodným a spoločenským vedám sa nám javí značne problematické. Ťažko si totiž predstaviť, aby kategoriálny systém dialektického materializmu sa obmedzoval iba na sféru prírodovedného bádania. Je to okrem iného aj v rozpore s integračnými trendami, ktoré budujú na možných syntézach viacerých prírodovedných a spoločenskovedných disciplín.

V našej ďalšej úvahe sa budeme pridrižovať viac-menej zaužívanej klasifikácie vied na prírodovedné a spoločenskovedné. Otázka technických vied v tejto klasifikácii nie je nijako relevantná, a preto ju necháme stranou. Spoločným znakom oboch oblastí vied v súčasnosti sú azda najvýznamnejšie zmeny v histórii ich vývinu, zmeny, ktoré naznačujú prechod od extenzívnych foriem ich rozvoja k intenzívnym, prechod k rozsiahlym syntézam, k integrácii vied a vedeckého poznania vôbec. Aj keď diferenčné trendy budú ďalej pokračovať ako v oblasti prírodných, tak aj spoločenských vied, primárnou, určujúcou hybnou silou budú procesy integrácie, syntéz vedných disciplín a vedných oblastí. Už v súčasnej, viac-menej počiatočnej fáze tohto prechodu je jasné, že ide o veľmi zložitý proces s ďalekosiahlymi — teoretickými a metodologickými východiskami i dôsledkami.

K integrácii treba takto pristupovať ako k zložitému javu a každý pokus o klasifikáciu a systematizáciu jej foriem treba začať pri jednoduchších prejavoch a formách syntéz, či už ide o objekt bádania alebo metódy, teoretické konštrukcie, pojmovú výbavu a pod.

Ako prvý treba chápať integračný útvar, ktorý vytvárajú príbuzné alebo „hraničné“ vedné disciplíny dvojitej, trojitej väzbe, resp. ešte v početnejších väzbách v rámci tej-ktorej vednej oblasti. Samozrejme, že integračný útvar nemôže vzniknúť ako *súhrn* dvoch alebo viacerých vedných disciplín, ale je tvorený vnútornou väzbou faktorov (obsahovej,

teoretickej a metodologickej povahy), spoločným daným disciplínam. Podľa povahy a foriem integračných procesov môžu vznikáť rôzne lokality a regiony integračných útvarov v rámci jednej oblasti.

Podmienky, okolnosti a mechanizmy utvárania lokálnych alebo regionálnych integračných útvarov nie sú zatiaľ dostatočne prebádané a sú zložitejšie, čím ide o „vyššiu“ formu pohybu hmoty. Je napríklad otvorená otázka, či sociálna psychológia na dnešnom stupni jej rozvoja (závislom od stupňa rozvoja sociológie a psychológie) predstavuje už lokálny integračný útvar.

Za zložitejšie „vyššie“ integračné útvary treba považovať tie, ktoré sa utvárajú na pomedzí vedných oblastí; napr. medzi biologickými a spoločenskovednými disciplínami (psychofyziológia, biolingvistika a pod.). Zachytiť, preskúmať a osvetliť tieto lokality „prechodov“ je zatažovavou skúškou dialektického myslenia vo vede, úskalím, od ktorého môže viesť cesta k mechanizmu na jednej strane a naturfilozofickým špekuláciám na druhej strane.

Najvyšší stupeň, čo do významu, ale i zložitosti predstavujú (lepšie povedané budú predstavovať) integračné útvary utvárajúce sa syntézou viacerých lokálnych a regionálnych útvarov, zastupujúcich všetky oblasti vedy. Ich vznik je podmienený vysokým stupňom teoretickej, experimentálnej a metodologickej úrovne vedy a príslušných vedných disciplín a je jedným z predpokladaných plodov vedecko-technickej revolúcie. Aktuálnosť a význam tohto stupňa integrácie vedy sa spája s riešením tzv. globálnych problémov ľudstva (ochrana životného prostredia, zdravia, výskum biosféry, prenikanie do kozmu a pod.). Objektívnym základom integračných útvarov tohto druhu je existencia väzieb a zákonitostí osobitného typu, umožňujúcich integrovať rozmanité časti, čiastkové prístupy do určitého celku (napr. životné prostriedky ako celok vytvára osobitný typ väzieb systémotvornej povahy).

Integračné útvary tohto typu nevyhnutne vyžadujú vzájomné pre-pájanie výskumov z oblasti prírodných, technických a spoločenských vied. Zvyšujú tlak na celkovú organizáciu vedeckovýskumnej činnosti (nové formy organizácie, koordinácie, riadenia). Ich postupná realizácia povedie k likvidácii zastaralých stereotypov štruktúry vedeckých inštitúcií, foriem a spôsobov výskumu, povedie k tvorbe vedeckovýskumných tímov novej kvality, nových organizačných a riadiacích mechanizmov.

*

V dialektike vývinu vedeckého poznania od jednotlivého k všeobecnému, na ktorej spočíva proces syntéz, sa nachádza stupeň či oblasť zvláštneho. Sem dnes radíme tzv. všeobecnovedné teórie alebo disciplíny, či tzv. teórie a disciplíny stredného stupňa všeobecnosti. Pre ich zvláštnu úlohu v syntézach vedeckého poznania sa často nazývajú aj integratívne

teórie, disciplíny. Patrí k nim teória informácie, informatika, kybernetika, systémová teória, všeobecná teória modelovania, veda o vede, semiotika. Integrovaná funkcia matematiky má samozrejme najstaršiu tradíciu.

Rozvoj a uplatňovanie všeobecnovedných teórií a disciplín súvisí s prudkým rozvojom modernej vedy, je jedným z určujúcich symptómov vedecko-technickej revolúcie. Ide o tú formu syntéz, ktorú akademik Kedrov nazval pivotáciou a ktorej úlohou je prepájať rôzne sféry vedeckého poznania až po sféru prepájania prírodných, technických a spoločenských vied pri riešení už spomínaných globálnych problémov v súčasnosti.

Vznik a rozvoj všeobecnovedných teórií a disciplín bezprostredne súvisí s takým stupňom rozvoja špeciálnovedných disciplín, ktorých teoretické a metodické potencie umožňovali odhaľovať štruktúry, väzby, súvislosti všeobecnejšie, abstraktnejšieho typu a keď „stavanie mostov“ medzi vednými disciplínami sa stávalo podmienkou a predpokladom hlbšieho poznávania objektívnej reality, riešenia základnejších problémov vedy. Dnes ešte ťažko hovoriť o dobudovanej všeobecnovednej teórii disciplíny pre zložitost a náročnosť takéhoto podujatia.

Nech je súčasný stav rozvoja všeobecnovedných teórií, disciplín akokoľvek zložitý, je evidentné, že sú nepostrádateľným prostriedkom vedeckých syntéz, integračných snáh súčasnosti. A je tiež evidentné, že plniť túto funkciu môžu iba za predpokladu, že špeciálnovedné disciplíny, ktoré „prepájajú“, značne rozvinuli svoju teoretickú a metodickú výzbroj. Inak vznikajú značné komplikácie a ťažkosti, ktoré na príklade integračnej funkcie matematiky najmä v oblasti spoločenských vied veľmi výstižne naznačili G. I. Ruzanin a I. Zapletal v štúdiu *Integračné procesy a matematika*. (6)

Uvádzajú štyri takéto ťažkosti. Prvá spočíva v tom, že „matematici často nepoznajú dobre oblasť, na ktorú bude ich teória aplikovaná a naopak, odborníci v nematematických odboroch nepoznajú najnovšie poznatky matematiky“. Autori doporúčajú kombinovať pri štúdiu matematiku s netradičnými odbormi (biológia, sociológia a pod.). Druhá ťažkosť podľa autorov štúdie súvisí s „pokusmi“ matematizovať obsahovú teóriu tak, že sa urobí obyčajný prepis verbálnych výpovedí obsahovej teórie do symbolickej podoby matematickej teórie (modelu) za účelom vytvorenia zdania vedeckosti (ide o tzv. prázdnu matematizáciu). Je to istý druh pseudomatematizácie, či lepšie pseudosymbolizácie, ktorá vlastne ani matematizáciou nie je. Napriek tomu sa s ňou stretávame, a nie príliš málo, ako by sa zdalo. Príklady prázdnej matematizácie sa často vyskytujú v nedostatočne rozvinutých disciplínach, kde sa ich vnútorná obsahová nedostatočnosť kamufluje matematickou formálnou symbolikou.“ Autori uvádzajú príklady z pedagogiky, ale dali by sa rozšíriť aj o iné spoločenskovedné disciplíny.

Tretia ťažkosť, ktorú uvádzajú autori, bezprostredne súvisí s našimi

predchádzajúcimi úvahami o teoretickej úrovni vedných disciplín. „Matematizácia“, uvádzajú, „slávila úspech všade tam, kde existujú jednoznačne definovateľné objekty. Z nepresnej vedy žiadna matematizácia presnú vedu neurobí.“ Citujú pritom slová H. A. Simona: matematizovaná spoločenská veda zostáva predovšetkým spoločenskou vedou a ak je zlá, žiadna matematizácia z nej dobrú vedu neurobí. „Požiadavka na rozpracovanosť obsahovej teórie, resp. jej pojmového aparátu sa z hľadiska možnosti matematizácie javí ako podstatná.“ Štvrtá ťažkosť matematizácie vedeckého poznania podľa autorov spočíva v tom, „že doteraz neexistujú matematické prostriedky, ktoré by boli schopné adekvátne vyjadriť (modelovať) zložité javy a procesy (napr. sociálnej reality)“. Neadekvátnosť matematických prostriedkov je nesporne spôsobená aj tým, že sa matematika priamo alebo nepriamo vytvárala doteraz pre potreby prírodných, resp. technických vied. Matematika vo vzťahu k aplikáciám na spoločenské vedy je podľa nich dnes v období, „v ktorom bola matematika v zhladom k prírodným vedám pred objavením infinitezimálneho počtu“. (6, s. 755—756)

Aký zložitý je proces matematizácie v oblasti ekonómie, výstižne načrtno v stati *Problémy integrácie vedy* N. P. Fedorenko. (1) Aj keď je za nami — uvádza — obdobie prehnanej opatrnosti, ale i prehnaného nadšenia, pokiaľ ide o matematizáciu ekonómie, matematika nachádza stále adekvátnejšie miesto v ekonomických výskumoch. Pritom ostáva celá rada problémov, predovšetkým problém hlbšieho rozpracovania pojmového a teoreticko-metodologického aparátu v samotnej ekonómii, v jej početných špecializovaných oblastiach. Doporučuje postupovať analogicky podľa rozvoja fyzikálnych vied. Aj tu v rôznych etapách zasiahli matematické metódy len vymedzené časti. Vznikali rôzne matematicko-fyzikálne disciplíny a koncepcie. Muselo prejsť určité obdobie merané storočiami, kým sa fyzikálne myslenie stalo v podstate matematickým myslením. V ekonómii tomu ešte vôbec tak nie je a autor odhaduje niekoľko desaťročí, kým sa zrealizuje potrebné využitie matematiky v ekonómii. Pritom, ako zdôrazňuje, nemôže ísť v žiadnom prípade o „prevod ekonomiky na matematické kofajnice“, pretože spoločnosť a ekonomika sú neobyčajne zložité objekty skúmania.

Záverom toľko: Vstup do integračných procesov, realizácia komplexných interdisciplinárnych výskumov na báze vedeckých syntéz pomocou či prostredníctvom všeobecnovedných teórií a disciplín predpokladá značne vyspelé, teoreticko-metodologicky fundované špeciálne vedné disciplíny. Je tomu skutočne tak, že z nepresnej, nevyvinutej vednej disciplíny žiadna všeobecnovedná teória vedu neurobí. Naznačili sme ťažkosti, ale i možnosti a predpoklady ich prekonania. Je to nesporne zložitý proces, treba však postupovať koncepcne, premyslene a povedali by sme aj tu s nevyhnutným teoretickým predstihom, s takým projektom budovania špeciálnovedných, v našom prípade spoločenskovedných disciplín, dotvárania celého nášho spoločenskovedného frontu, ktorý

bude zodpovedať požiadavkám súčasných a najmä budúcich integračných trendov vo vede.

LITERATÚRA

1. KEDROV, B. M., Vzaimodejstvije nauk kak obščenučnaja problema. In: Metodologičeskije problemy vzaimodejstvija obščestvennych, estestvennych i tehničeskych nauk. Moskva 1981.
2. DESCARTES, R., Rozprava o metode. Pravidlá na vedenie rozumu. Bratislava 1954.
3. POPPER, K., The Open Society and its Enemies. London 1956. Vol. I., II.
4. POPPER, K., Das Elend des Historicismus. Tübingen 1965.
5. Metodologičeskije voprosy obščestvennych nauk. Moskva 1966.
6. ZAPLETAL, I., Integračné procesy. Filozofický časopis, 1981, č. 5.
7. Readings in the Philosophy of the Social Sciences. New York 1969.

ПРЕДПОСЫЛКИ И МЕСТО ОБЩЕСТВЕННОНАУЧНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ В ИНТЕГРАТИВНЫХ ПРОЦЕССАХ СОВРЕМЕННОЙ НАУКИ

Ян Боднар

Статья посвящена исследованию предпосылок и готовности общественнонаучной области в целом вступать в исследования комплексного, междисциплинарного характера, включаться в современные интегративные процессы в науке и научном познании. Автор уделяет также внимание современному состоянию теоретических и методологических изысканий по данной теме на почве западной философии науки (постпозитивизм). В заключении статьи автор намечает проект интегративных тенденций и указывает на роль теорий так называемого среднего ранга всеобщности в интегративных процессах.

VORAUSETZUNGEN UND STELLENWERT DER GESELLSCHAFTSWISSENSCHAFTLICHEN FORSCHUNG IN DEN INTEGRATIONSPROZESSEN DER GEGENWÄRTIGEN WISSENSCHAFT

Ján Bodnár

Die Studie untersucht die Voraussetzungen und Bereitschaft des gesellschaftswissenschaftlichen Bereiches als Ganzes in die Forschungen eines komplexen, interdisziplinären Charakters einzutreten, sich an die gegenwärtigen Integrationsprozesse in Wissenschaft und wissenschaftlicher Erkenntnis anzuschliessen. Beachtet wird auch der gegenwärtige Zustand theoretischer und methodologischer Überlegungen über dieses Thema im Rahmen der westlichen Wissenschaftstheorie (Postpositivismus). Abschliessend entwirft der Vf. ein Projekt von Integrations Tendenzen sowie die Aufgabe der Theorien des sog. mittleren Allgemeinheitsgrades in den Integrationsprozessen.